

me. Grafieken en statistieken (over het professoreninkomen en de herkomst van de studenten) worden afgewisseld met impressionistische beelden (van onder meer het maatschappelijk verkeer van de hoogleraren en de verhouding tussen de 'spoelhonden' en de 'ploerten'). Een zelfde liberaliteit kenmerkt keuze en gebruik van het bronnenmateriaal: necrologieën, jaarboeken, oraties, romans en studentenalmanakken worden aangevuld met kasboekjes, boedelbeschrijvingen, bestuurlijke stukken en politierapporten. Elke vorm van rigiditeit lijkt de auteur vreemd. Daardoor mist *De wiekslag van hun geest* rustpunten. Maar daardoor ook vormt het boek een getrouwe afspiegeling van de onbevangenheid van de promotus ten aanzien van zijn onderwerp. Die onbevangenheid uit zich in een grote gevoeligheid voor de 'exotische' facetten van de negentiende-eeuwse Leidse universiteit, in sympathie en ironische afstandelijkheid. De loden ernst van de oude, in officieel parelgrijs gehulde gedenkboeken is dit proefschrift geheel vreemd.

J. Tollebeek

A. Vroon, *Carel Willem Pape 1788-1872. Een Brabants predikant en kerkbestuurder* (Dissertatie VU Amsterdam 1992, Bijdragen tot de geschiedenis van het Zuiden van Nederland LXXXIX; Tilburg: Stichting zuidelijk historisch contact, 1992, lviii +351 blz., f65,-, ISBN 90 70641 41 0).

Dit boek over de hervormde predikant C. W. Pape kent twee hoofdthema's: de positie van protestanten in het katholieke Noord-Brabant en het behoud van eenheid in de Nederlandse hervormde kerk. In Pape's denken waren beide ook verbonden: een groot deel van zijn werk besteedde hij aan de bestrijding van het door hem verfoeide ultramontanisme en 'romanisme'. In vier hoofdstukken schetst Vroon leven en werken van Pape. Het eerste hoofdstuk bevat een levensschets waarin Pape's supra-naturalistische opvattingen en zijn predikantschap in Heusden (1815-1851) veel aandacht krijgen. Pape wordt als een Brabants predikant getypeerd, geboren in Breda en in denken en voelen met deze provincie verbonden. Het tweede hoofdstuk gaat in op Pape's werk als kerkbestuurder: in de classis, in het provinciaal kerkbestuur van Noord-Brabant, in de synode (voorzitter in 1851 en 1852) en in de algemene synodale commissie (1841-1847 en 1850-1852). Met veel aandacht voorde formele verhoudingen in de hervormde kerk schetst Vroon enkele kwesties waarmee Pape in zijn diverse bestuursfuncties te maken kreeg, waaronder de pogingen om in Noord-Brabant de positie van de hervormde kerk te stabiliseren. Zijn vriendschappelijke band met de secretaris-generaal van het ministerie van hervormde eredienst, J. D. Janssen, was van groot belang voor zijn carrière als bestuurder en voorzijn invloed in verschillende bestuurscolleges. Pape's kordate optreden als classicaal scriba tijdens de in het Land van Heusden en Altena zoveel aanhang vindende afscheiding, kreeg in het provinciaal kerkbestuur verdeelde reacties maar vond in Den Haag waardering.

De afscheiding komt in het derde hoofdstuk uitvoerig ter sprake. Vanaf de komst van H. P. Schölte als predikant van Genderen en Doeveren in 1833 was Pape in zijn functie als classicaal scriba nauw betrokken bij deze opwekkingsbeweging. Tot dan toe had hij welwillend gestaan tegenover rechtzinnige ideeën die onder veel hervormden in de classis Heusden leefden, maar voor alles wilde hij de eenheid in het protestantse kerkgenootschap bewaard zien. Als man van het *juste milieu* betrachtte hij tegenover Schölte aanvankelijk terughoudendheid, maar toen de in de hervormde kerk bestaande reglementen *met* voeten werden getreden bood hij felle tegenstand aan de afgescheidenen, waaronder de Scholtiaanse predikanten G. F. Gezelle Meerburg te

Almkerk en J. van Rhee te Sprang. Pape wenste een krachtig kerkgenootschap waarin een zekere tolerantie bestond voor theologische verschillen maar niet werd afgeweken van de vastgestelde regels. Behoud van rust en orde in de kerk stond centraal in Pape's kerkbestuurlijk handelen; verdeeldheid zou met name in Noord-Brabant de ultramontaanse katholieken in de kaart spelen. Vroon betreft in zijn oordeel over achtergronden en oorzaken van de afscheiding in het Land van Heusden en Altena wel recente visies over processen van 'onterving' en 'vervreemding', maar hecht meer waarde aan een traditioneel genoemde factor de neiging van de bevolking om zaken als de nieuwe psalmberijming, de evangelische gezangen of het reglement van 1816 af te zetten vooral omdat ze nieuw waren. In deze regio heerste conservatisme onderde dekmantel van orthodoxie, wat na de komst van Schölte tot openlijk verzet leidde. Met dit oordeel volgt Vroon de verhandeling die Pape in 1835 schreef over het optreden van Schölte in 1833 en 1834, een geschrift dat volgens de schrijver ten onrechte ontbreekt in veel recente publikaties over de afscheiding. Toch geeft deze bron hem geen aanleiding om nieuwe inzichten over het proces van afscheiding te berde te brengen.

Pape was voorts zeer actief in de verdediging van het protestantisme tegen het veld winnende ultramontanisme, thema van het vierde hoofdstuk. Voor zijn emeritaat in 1851 zette Pape zich vooral in tot verbetering van de moeilijke positie waarin veel protestanten in de provincie Noord-Brabant waren geraakt. Zo was hij de initiator van de in 1844 opgerichte vereniging Christelijk hulpbetoon, die in plaatsen waar protestanten een kleine minderheid van de bevolking uitmaakten godsdienstige vorming bevorderde en geld gaf aan ambachtslieden en handelaartjes die steeds vaker de klandizie van katholieken misten. Pape speelde na zijn emeritaat—hij verhuisde in 1854 naar Amhem en later naar Den Haag—ook een vooraanstaande rol in de Nederlandsche commissie voor christelijk onderwijs (1850) en de Nederlandse protestantsche unie (1856). Bovendien gaf hij, naast publikaties in vele kranten en tijdschriften, van 1856 tot in 1866 inhoud aan een eigen maandblad: de *Protestantsche Bladen*. In politiek opzicht behoorde Pape in deze jaren tot de groot-protestantse en later de conservatieve richting. Tegenover de 'duisternis' en de 'slavernij' van het roomse katholicisme stelde Pape een protestantisme dat zich door verdraagzaamheid en een streven naar vrijheid kenmerkte. Juist die verdraagzaamheid zou protestanten van verschillende theologische ligging binnen één kerk moeten houden. Toch zou ook Pape vanaf het einde van de jaren 1850 fulmineren tegen de opgang makende moderne theologie. Vroon geeft vooral in de laatste twee hoofdstukken een interessante beschrijving van Pape's optreden. Passages over kwesties waarin kerk en staat elkaar raken, zoals het christelijk karakter van het openbaar onderwijs, de Aprilbeweging of het groot-protestantisme hadden echter aan belang gewonnen bij een analyse waarin meer gezichtspunten waren betrokken dan die van Pape alleen.

J. van Miert

K. van Berkel, M. J. van Lieburg, H. A. M. Snelders, *Spiegelbeeld der wetenschap. Het Genootschap ter bevordering van natuur-, genes- en heilkunde, 1790-1990* (Nieuwe Nederlandse bijdragen tot de geschiedenis der geneeskunde en der natuurwetenschappen XL, ISSN 0168 9827, Pantaleon reeks II, ISSN 0926 3292; Rotterdam: Erasmus publishing, 1991, 184 blz., f79,50, (geb.) ISBN 90 5235 023 X, f59,50 (pbk), ISBN 90 5235 022 1).

In het nawoord van *Spiegelbeeld der wetenschap* concludeert Van Berkel dat het in 1790 in Amsterdam opgerichte Genootschap ter bevordering der heilkunde een niet te onderschatten betekenis heeft gehad voor de ontwikkeling van de wetenschap in Nederland. Uit de voorafgaande drie hoofdstukken wordt duidelijk dat het genootschap, dat zijn doelstellingen in de